

CUERA 1962

ANNADA VII

1. CUDISCHET

RADIOSCOLA

ILS TREIS SOGNS RETGS

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Stampa Romontscha, Mustér

Ils treis sogns retgs

Da Alfons Maissen

Domat. In dils treis sogns retgs a Domat. In simpatic buobet che ri sut cruna ed ornaments neuado! — Foto: A. Maissen 1956

Per capir igl origin, la vera muntada d'in usit, tucc'ei magari de dar in'egliada sur la seiv dils agens stretgs confins. Fenomens folcloristics ein buca de sliagar e de considerar isoladamein, senza saver che medemas u semeglientas tradiziuns existan era en autras tiaras, sin auters continents. Ina scalgia suenter l'autra dil vischi d'ina gada schi perfetgs e bials, sto vegnir encuretga e messa ensem per la reconstrucziun. Eis ei denton pusseivel d'anflar las scalgias tuttas? ... suenter tschentans? ... suenter che la fuorma, il material, la memoria de sia existenza primara ein i a smerscha?

Savens ei capitada la constataziun sin mes viadis che ina contrada, in vitg gnanc enconuscheva pli datier in usit dil vitg vischinont, della vallada e cuntrada vischina. Nos usits ein per plirs motivs buca sesviluppai en moda pompusa sco per part ella bassa, en autras tiaras, biaronz daventai e semanifestai ella retratgadat montagnarda e lunsch naven da rueidas e dalla publicitad. Tals usits ein daventai e carschi en quella moda nundisturbadamein, ed il svilup va era dacheudenvi organica-mein vinavon sche negin disturba siu crescer culla forza. Ils disturbis san daventar anetgamein schi fermes che igl usit sto ceder en buca ditg. Gest sco la tradiziun ei carschida cun inschign e bia spért de ses purtaders, sa el ir en schliatas condiziuns en decadenza, anetgamein, ni in tec alla gada. Ella sa era crescer surdimensionadamein e sestenscher dil ballast.

Per nossa emissiun sco tala vein nus de far neginas constataziuns scientificas sur igl origin, sur dil crescer e svanir digl usit de Buania. Per ils scolars che teidlan l'emissiu s'ei impurtont d'udir en discurs ils acturs ed ils moviders, enzacontas pintgas scenas dellas manifestaziuns producidas enten dus vitgs della medema vischnaunca. Ei s'extracta dils dus vischinadis Danis-Tavanasa e Breil. Per plirs motivs vein nus stuiv serestrenscher a quels dus loghens. Denton muossan maletgs el cudischet Radioscola ch'igl usit ei derasaus en tiara romontscha sco en pauc autras contradas: ils treis sogns retgs digl Orient che van cun steila, en ornat, cun requisits, cantond e cattond da uclaun tier uclaun, da casa tier casa, da stiva tier stiva!

Sche nus contemplein las cartas dils 3 retgs digl Atlas svizzer folcloristic, vein nus caschun de perseguitar ch'il Grischun, sper il Jura Bernes ed il Tessin van frestgamein culla steila! Autras contradas ein vitas, la Svizzer franzosa ed auters tschancuns ein surtratgs cun tut differentes svilups dil medem patratg dils retgs digl Orient. Sche nus mein in tschancun pli lunsch, observein nus nies usit dapi forse 600 onns enneu en Tiaratudestga, ell'Ungaria, en Croazia e Slovenia ed en tuttas tiaras de schiarm e de cultura cristiana, cun preferenza las tiaras de tradiziun catolica, era quellas en auters continents, derivontas en sia populaziun e lungatg dal vegl ravugl europeic, sco per exempel Mexico, l'America dil sud etc.

Sedrun. Ina biala grupp de quater. El fons la muntogna de Medel cul Muraun, Caziraun e Caschleglia. Era il steiler ei vestgius en moda originala, cun atgna incumbensa. Ils retgs cun lur scepter e culier lad sur la schuiala giu, la schinumada *rischa* alla spagnola, representan bein lur digna clamada. La rischa ei beinvescivla tiel retg ner, il sulet cun crusch silla cruna! Tschels han la steila. La rischa ei stada moda ella Bassa tochen entuorn 1820. cunzun ellas vestgadas festivas de baselgia. Foto: L. Witzig 1954

Mustér. Ils retgs a Mustér han ina pulita purziun lavur e stenta tochen ch'els han visitau sper Mustér era tuts ils uclauns. Disla, Cavar-diras, Caprau, Faltscharidas, Clavaniev, Aclet-ta, Cuoz, Mompé-Medel etc. Pli baul mavan els era a Segnas-Peisel ed a Mompé-Tujetsch. A Segnas han ins dapi enzacons onns in'atgna gruppa, ed a Mustér ussa 2 partidas per lev-giar la cuorsa ed il cantar. Els entscheivan lur tur gest il di suenter Daniev e fineschan el da sogn Valentin, il di suenter Buania, a Mompé-Medel. La caplutta de leu ei dedicada a sogn Valentin. Il di de Buania ei consecraus al Vitg de Mustér. — Foto: A. Maissen.

Rueras. Sco a Mustér han era ils treis sogns retgs a Rueras detga festa de bintgun sin lur stentus viadi. Era els han ded ir detgs tschan-cuns! Cun quei che la biala gruppa de Sedrun veva quei onn buca fatg ils retgs, eran ils de Rueras passai dalla val neuado. Els han cantau la canzun e sepostai davon il «Caplut dils ge-dius» dado Sedrun. Auters onns han ils da leu-en de ver neginas marveglias dado il «Dutg grond», denter Zarcuns e Rueras. — Foto: A. Maissen.

Nus returnein agl origin! In passus egl evangeli de s. Mattiu II, 1-12 ha dau l'entschatta, ed interessant eis ei che tshels evangelists relatan nuot sur ils sabis digl Orient. S. Mattiu menzione-scha che treis «Magis» seigien vegni dagl Orient a Jerusalem, ch'els hagian viu en lur patria ina steila che hagi indicau ad els la via etc. Quels sabis che dueigien esser vegni dalla Persia - lur vestgadira ed urdadira egl art vegl cristian, demuossa quei denter auter, — vegnan numnai leu ni sogns, ni retgs. Els eran figuras pagaunas che capevan il cuors dellas steilas, savevan explicar il futur, metter ora siemis, exercitavan igl art magic e possedeavan fuormas de striegn. Per quei han ins attribuiu, ed attribuescha aunc oz ad els la forza de tener naven da nus tut mal, sco fiug, malauras etc. Gie perfin lur nums sulets sin cedels e sin nossa escha casa etc., deigien haver la forza de preservar nus da malons. Era mo las inizialas, cruschs e millesims 19 C+M+B 62 han forza de cardientscha. Pér il cristianissem ha transformau cardientschas e modus digl usit dils sabis digl Orient en in senn cristian. Nus vesein pia il svilup remarcabel e dubel, senza saver exact co e cura ed en tgei liug la transformaziun ha giu liug e daco ch'il secund purtader digl usit, il tshespet cristianisau, ha reteniu tochen sil gi ded oz in cert senn paganil de forza magica encunter adversitads. Quella cardientscha mida era buca diltut sche en certas tiaras il plevon dil vitg sez va casa per casa per nudar cruschs ed inizialas sill'escha de ses parochians (Croazia), ni sche l'entira famiglia va dad esch tier esch en casa, per nudar sur escha las inizialas dils schinumnai retgs, schend de cuminonza rusari e benedend cun aua benedida. Nus vesein senza breigia la midada beinvegnida el senn cristian che scungira il nauschaspert cun mieds benedi, il plevon cun cotgla ni rida benedida, la famiglia sustenend la cerimonia cull'oraziun. Dal sempel rapport egl evangeli de Nadal de s. Mattiu culs treis «Magis» al svilup ded ozilgi sigl entir intschess cristian, ha la baselgia, ils singuls pievels incontinamein luvrau e scaffiu nova fuorma. Ils sabis ch'eran tut auter che sogns e retgs, han giu baul crunas, ein daventai persunas sontgas, sche era gitg buca acceptadas entiras entratgas dalla baselgia. Buania, Epiphania ei ensesez la fiasta dell'appariziun de Niessegner, e tuttina ei igl usit dils treis sogns retgs derasaus fetg.

Nus turnein alla tradiziun de nossa tiara romontscha! L'emprema damonda savess seclamar: Cu ei quei usit s'introducuis en nos vitgs? Notizias historicas che tunschessen anavos pli lunsch, ein buca de recaltgar adinterim. Nos pli vegls han udiu en lur giuventetgna a resdond sur quella remarcablas figuras regalas. Pia, enzaconts 100 onns visetan els segir nossas casas il gi ni la sera de Buania. Tgi pudess esser staus igl emprem che ha introduciu ils 3 retgs, e qual vitg che mass culla palma? — quei fuss grev d'eruir. Eisi Mustér sper la claustra? ... ni forse Breil? Quei savein nus buc. Mo ina caussa ei segira: il sbargat che ils treis umens sabis e magics han stuiu far per daventar retgs e sogns, el senn popular, era gia daditg fatgs, avon che nossas contradas hagian lur retgs! Nus alleghein in soli fatg: Il magnific Dom de Cologna ei vegnius baghegiaus en onur dils treis sogns retgs, sogns patruns dil numnau marcau. Las reliquias ded els ein vegnidas translocadas 1164 da Milaun a Cologna entras arzuestg e cancelier Reinald de Dassel. E gitg avon manifestan scartiras, monuments artistics ord il temps cristian tumpriv (4. tschentaner s. Chr. e vina-von) cardientscha e fuormas tradizionalas en connex culla fiasta dils 3 sogns retgs e lur persunas.

Avon 100 onns veva segir buca mintga vitg sia gruppa de retgs e suita. La decentralisaziun ha beinduras spussau la stenta, gidau a nivellisar la tradiziun. Novas gruppas sesviluppeshan buc, ellas vegnan creadas, messas en pei d'in gi sin l'auter, tenor normas influenzadas dal general, dalla costumanza beinduras della bassa.

Scoi vegen raschunau dals vegls, esisteva avon 70-80 onns ina gruppa de carschi che fagevan ils retgs e quei buca mo per in vitg, mobein per l'entira Foppa e Cadi, da vitg tier vitg, da casa tier casa. Per lur stentas e lur cantar survegnevan els paun, carn secca e nuschs. Per dormitori survevan nuegls e bargias. Mo gnanc leu concedev'ins als retgs bugen ruaus, buca savend tgei genira che savessi esser zuppada sut las crunas e vestgadas regalas. Els duvravan igl entir meins de schaner per visitar gl'entir territori. Carschi che fan de retgs, fuss enzenna de gronda vegliadetgna digl usit. Igl emprem han ils carschi e pér pli tard mattatschs e scholars dellas davosas primaras surpriu quella rolla. Quella seruschnada digl usit en mauns meins virils, demuossa gia fastitgs decadents! Mo culs treis carschi della Cadi en monduras de retgs, cul fest grond e grevamein enferraus de perveseders d'allura, setract'ei d'in cass sporadic e limitaus. Sper quella gruppa existevan avon e suenter a Mustér, en Tujetsch, ella Val Medel, a Sumvitg, Trun, Breil, Glion, Vella etc. gruppas de vischnaunca e contrada. Intschess che vegen e vegneva surtagliaus d'autras gruppas dat ei aunc oz. Gruppas lumnezianas che fan il stentus viadi (oz cun auto!) a

Domat. Ina grupp dils treis sogns retgs sin via principala dil vitg. La baselgia parochiala en vesta. Domat cun sia gronda carschen metta en moviment treis gruppas che fan lur visetas, cantond avon las casas sut finiastras. Ils retgs ein vestgi d'ina biala geppa vali e de caul-tschas cuortas. Entuorn culiez, sper il culier alv, penda in reh ornament che variescha denter cordas de perlas e cadeinas d'argien ed argentems. Davos dies giu, fermada davos vid las crunas, penda giuado tochen silla crusch dies il lenzielet. Ils dus retgs alvs han crunas, il ner in turban alla orientala e vons ners, ferton che tschels dus han vons alvs. Il «Mur» fa il steiler, tschels retgs ein armai cun cannas, tenidas en posiziun. — Foto: A. Maissen 1956.

Sumvitg. Ils treis sogns retgs en lur ornat avon il portal santeri! Calzers de muntogna, caltscheuls alvs, caul-tschas tochen schanugl, mantials festals cun šteilas, crunas aultas cun crusch ei la caratteristica dils treis retgs a Sumvitg. Els fan ina comparsa distinguida e de noblezia. La neiv che croda en grossa stratscha stgirenta las figuras regalas, mo dat nuotatonmeins in tempra remarcabla als retgs digl Orient, vegni en nossa contrada alpina! La steila ei construida dad in tscherchel toliu cun radis trastagliai e surtaccai da dadens anora cun pupi colurau e transparent. La glisch dadens vivifichescha las colurs! Els van denter auter tochen si s. Benedetg era en nevaglia, sch'ei sto esser. La sera de stgir ein els savens accompignai d'in carschiu. — Foto: A. Maissen.

Danis-Tavanasa. Nies maletg dat la gruppa en positura d'en stiva duront il resunar dellas canzuns. Circa enamiez la davosa strofa de mintga canzun, dat il capitani il camond: Fiug!... e lu rebatta e fraccassa la trei pèra schuldada cullas baionettas. — La dumengia suenter Buania van ils retgs, denton senza suita, magari si Sursaissa per visitar ils uclauns dadens la Val gronda. — Foto: L. Witzig 1954.

Danis - Tavanasa. In capitani, sis schuldaus, ils treis retgs e quels della steila sin via per entrar en ina nova casa e stiva dil vitg. En quella stricta formaziun passan els ellas stivas. La gruppa cun quella schuldata de chepi e baionetta ei ordvart originala. Fagei stem della marca de crusch nera sil frunt, dils barbais! Ils retgs ein cheu sevestgi de ministrants cun cruna. Oz han els fatg tras in svilup viers in tenor pli general! Ils porta-steilas ein buca vestgi, els portan la steila alternativamein. → Foto: L. Witzig

Breil. Ils treis retgs de pindel a Breil! Per lur pindels, crunas, geppas, caultschas e requisits serendan els magari en ina partida casas. Las caussas impurtontas survegnan ils 9 tier las 9 famiglias cun dretg de far retgs. Lur sevestgir ei unics en nossa cuntrada. Ina dellas pli interessantas formaziuns insumma! — Foto: A. Maissen 1954.

Breil. La gruppa regala de nov dels che passa gest la punt veglia dil Flem, fa ina remarcabla comparsa. Alla testa il capitani, lura siu servitur, epi il retg ner e servitur, suonan ils retgs de pindels, il steiler, ed il davos il catschatuts. — Foto: L. Witzig 1954.

Alvagni. Cun tgei concentrasiun ed interess che il retg ner, il Mor, vegn pennellaus dal pictur dil vitg, e cun tgei pazienza ch'el lai tractar cul barschun de color entuorn egls e sin fatscha. — Foto: Comet AG. Zürich.

LA CANZUN DILS TREIS SOGNS RETGS A BREIL

Ils treis sogns retgs ch'ei i culla steila
per encurir gl'affon carin.
Sche mavan els cun legherment encunter Betlehem,
Caspar, Melcher e Baltisar.
Il Caspar ei dil Moraland, il Melcher ei digl Orient,
Baltisar ei digl Occident.

Sche mavan els sper il casti dil retg Herodes vi.
Retg Herodes sigl ault dil balcon, emparava nu'els lessen ir.
Han respondi cun legherment: nus mein a Betlehem!
Leu sei naschiu Jesus tutpussent, salidei el dacormein!
La steila quell'ha nus menau e sur la stalla sefermau.
Leu vein dacormein schenugliau, quei niev retg salidau.

Sontga Maria, sogn Giusep, urbeschien po er nies confiart.
Sche quei affon ei dil sogn parvis, o Jesus nies salit.
Ed en la stalla mavan ei en, ed en la stalla mavan ei en.
Aur mirr'entscheins han presentau, aur mirr'entscheins han presentau.

Maria ei la mumma de Diu, Maria ei la mumma de Diu,
che senz'igl um ha parturiu, che senz'igl um ha parturiu.
Dieus detti po in lev e bien onn, Dieus detti po in lev e bien onn,
e de bein viver e bein murir, e lura suenter il sogn parvis,
e de bein viver e bein murir e lura suenter il sogn parvis!

Amen, amen!

Schegie interessants, ei il text malgenglis en sia ritmica. Mo las periodas musicalas restan apparentamein regularas intercalond ils cantadurs cun meisterila levezia plaids e silbas che paran danvonz.

Alvagni: Nus savein contemplar cheu la respectabla gruppa d'Alvagni-vischnaunca che vegn dagl «Uspezi», nua ch'ella ha fatg l'emprema viseta agl Augsegner, suenter messa speciala de marvegl per ils retgs, il gi de s. Silvester.

La gruppa consista d'in portabandiera, de treis retgs cun lur treis serviturs, d'in steiler ch'ei el medem temps retg, d'in cassier ch'ei semegliontamein retg. Il tambur ei in della davosa classa e sto saver da rudien siu mistregn. El vegn era pagaus il meglier! Il pli vegl astga far il retg-cassier. Ina partida pèra schuldada che schurmegian ils retgs e suita. — La gruppa ei sin via encunter Alvagni-Bogn.

Foto Comet A.G.

CANZUN DILS TREIS SOGNS RETGS A SEDRUN *

Tuts treis che contan:

Nus treis vegin scu ils sogns retgs,
Caspar, Melcher e Baltasar
Per adurar al retg dals retgs.
O Jesus, Jesus, Jesus car.

Caspar che conta:

Ju sun Caspar, al retg nair,
E te ais Jesus al retg vair
E a te miu aur, a te miu cor
Bugen te dundel or.

Tuts treis che contan:

Caspar, Melcher e Baltasar
Jesus van per salidar,
Arvan si als lur buccals,
Dattan vi als lur regals.

Melcher che conta:

Ju sun Melcher al secund,
Intscheins de Saba tut rondund
A te, miu Diu carin, ju dun,
E tiu survient ju sun.

Tuts treis che contan:

Caspar, Melcher e Baltasar
Jesus van per adurar,
Jesus intscheinseschan,
Jesus carezeschan.

Baltasar che conta:

Baltasar al tierz ju sun,
A te bambin ju mirra dun
Per me carin te vul murir, ¹⁾
cun te vi ju murir.

Tuts treis che contan:

Caspar, Melcher e Baltasar,
Nus ruiain tier Jesus car,
Ch'el meini era nus scu vus. ²⁾
E spindri era nus scu vus.

Amen.

* Tenor ina recepciun 1954 a Sedrun. La canzun cantada da scolast Toni Hendry muossa color dialecta. Quella tempra semanifesta cunzun enten ils pronyms ti-te, mei-me, jeu-ju, lura els plaids ner e ver-nair, vair, sco-scu ed en rughein-ruiain. En general ei denton priu per basa la versiun e dicziun dil lungatg de scartira.

In'atra recepciun dils buobs che fan ils retgs, presentan pliras variantas: 1) pitir, 2) Ch'el meini era vus scu nus / E spindri era vus sco nus

Glion e la Foppa, quella de Mustér che va en Val Medel. Beinduras dev'ei patengadas e sesburritschidas. Cun la derasada completa digl usit, eis el daventaus pli populars, mo forsa meins intensivs ed originals. Igl intschess dellas gruppas originaras dils vitgs principals, vegn aschia scavaus naven. Da l'autra vart ha la depopulaziun dils uclauns e la carschen dils centers spostau empau las proporziuns e fatg necessari igl augment de gruppas. A Domat van in sper l'auter 3 partidas, ed ins sa buc cura che ina quarta vegn necessaria.

A Mustér repartan la lavur dapi in decenni 2 gruppas. Ins ha denton giu la buna idea de buca scursanir il temps che cuoza dal gi suenter Daniev tochen s. Valentin, il gi suenter Buania. Quei temps concediu munglass buc vegnir tuccaus e taccaus entras novs uordens de scola. Quei cuoz extraordinari ei in factur de vitalitad sco era quel digl astgar munchentar la scola quels 3 gis. Co ein egl avegni quels 2 facturs positivs de salvar? Sin nies territori romontsch demuossa gronda vitalitad ed indipendenza la moda culla quala ils retgs s'organiseschan enteifer il spazi de certs dretgs sviluppai ed artai. La tradiziun pli veglia cun «retgs carschi», ha saviu sesviluppar e se-recuvrar stupent silla basa dil sistem scolastic dils davos 150 onns. A nus para igl usit leu il pli verdeivel e statteivel nua ch'ils scolars camondan las fiastas, nua che ils carschi diregian pauc, ni cun adatg e schanetg, nua ch'il recav auda en principi als retgs sez e per il manteniment de vestgadira, steilas e requisits. Ils dretgs existents astgan mo vegni taccai sche las relaziuns, novas situaziuns pretendan categoricamein, mo mai, era sch'il cunfar digl usit duess cunterfar ad instituziuns civilisatorias modernas. Quei gi auda, naturalmein en dischentadad, als exequiders digl usit. Per quei gi, in gi ad onn, han els dretgs che tschels possedan buc, e quei per dretg ed amur della biala tradiziun. Pia ston ins vertir caneras che derivan dagl usit, vertir la notg empau pli stendida che quei ch'i stuess absolutamein esser. Nus repetin: il temps necessari ed attribuius agl usit astga buca vegnir scursanius, ils recavs buca vegni duvrai per stedi per intents communizeivels, auter ch'en ruschaneivla mesira. Ina partida facturs, era quel d'astgar disponer sez d'in ton dil recav, stagnan e ferman igl usit. Oz che il dretg ei surdaus als scolars, deigien cumpignias de mats ed auters ravugls buca sepatrunar dell'acziun senza strigents motivs e senza avisar baul avunda la gruppa che sepeina. Sco che igl interess general sederscha e seplacca memia fetg sils funzionaris legitims, tschessa plaun a plaun igl interess, e smanatschada ei la continuaziun. La libertad de disponer, il dretg de libertad tradizional, ston vegnir respectai strictamein per buca periclitlar essenza e consistenza digl usit.

L'emissiun sur ils treis sogns retgs sebase sin recepziuns fatgas igl onn 1955, il gi de Buania a Danis-Tavanasa ed a Breil. Las fotografias dateschan da Buania 1954. Siat ed otg onns ein spiri. Mo en general bettan enzacons decennis buca fermas undas ed umbrivas sin usits cun bien fundament. E tuttina han emprovas de sgambettar vias faulzas el sevestgir e s'ornar buca muncau. Mo il bien senn ha pertgirau de pli gronds mals, ed en grondas lingias ei en omisdus loghens igl andament staus stazionaris. Con gleiti ei ina tradiziun, enstagl de sesviluppar e s'infermir, vegnida smaghergiada e daventada pupratscha. Danis-Tavanasa e Breil han sviluppu e conservau igl usit dils treis sogns retgs en moda fetg interessanta. Nuot para d'esser empristau dalla Bassa. Las gruppas seprovedeschan completamein ord ils agens arcuns. E tuttina, tgei contrast denter las duas gruppas sin schi pign intschess! A Breil rimnan ils elegi per ils differents uffecis lur pategls, lur requisits tier las famiglias dils dretgs de far retgs. Tochen che tut ei neutier: crunas, pindels, tschacos, chepis, spadas, vestgadira e requisits, vai enzacons gis, gie magari jamnas. Il capitani e ses gidonters ein cheu a Breil vers officiers... cun spada, cassacca de veglia schlatteina de carriera militar. Las figuras las pli temidas e respectadas, cunzun dals pigns, ein ils dus retgs ners, retg e siu survient. Mo era il catschatuts cun sia canna e siu vestgiu fasierli, ei beinvesius: figura legra, comica, che savess esser en in'autra combinaziun ed en auter liug in miez harlechin. Ensemen cun steiler ed ils ordvart originals retgs de pindels, representa la gruppa de Breil in ravugl veramein aristocratic. Ella resplenda in splendid temps dellas grondas famiglias dils De Latour, dils Baletta etc.

Tut auter a Danis-Tavanasa! Leu dat ei buca officiers, strusch capitani, apparentamein. Quel che camonda ei vestgius sco tschella schuldada. El mument ch'el dat ses camonds en stiva entrada, ha el sulettamein ina baionetta pli gronda e greva che tschels. Igl usit ei pli robusts e rustics che a Breil. Il principi democratic ei punctuaus magnificamein. Buca mo in, mobein tuts ils scolars della 7vla classe han il dretg de far capitani.

Els midan carriera en mintga casa, savens cunzun leu nua cuida e simpatia regian per in u l'auter. Per esser capitani en in cert mument, hani mo de scumiar ora baionetta, quella cun resgia, epi s'ei fatg! Il capitani d'avon fa lu puspei part della trei pèra schuldada.

La grupp de Breil sebas sco nus vein allegau, sin nov vegls dretgs de famiglias, che han a siu temps giu l'iniziativa e cumprau il necessari uorden e resti per metter en moviment igl usit, forse era per renovar il vegl che era per curdar. La famiglia cul dretg mintgamaì decida tgi che astga far in dils nov della grupp entira. A Tavanasa ei la vegliadetgna, las classas che dominan. L'armada consista de 6 schuldaus ed in capitani. Quels serecruteschan dalla 7avla classa. Ils vers regents ein ils della 8 e 9avla. Els van culla steila, empau in ed empau l'auter. Els retrain era la pli gronda paga. Els ein ils organisaders, ils cumandanters. Ils retgs vegnan elegi denter ils della 6avla, pli bugen buns cantadurs!

Nus vein fatg cheu mo entginas indicaziuns. L'emissium ed il cudischet dil text entir, vegnan a dar sclariment pli detagliu.

Bibliografia:

Karl Meisen, Die heiligen drei Könige und ihr Festtag im volkskundlichen Glauben und Brauch, Köln 1949

Herbert Wetter, Heischebrauch und Dreikönigsumzug im deutschen Raum, Wiesbaden 1933

Paul Geiger und Richard Weiss, Atlas der schweizerischen Volkskunde, Basel 1941

Alfons Maissen, Dreikönigsbräuche in der Surselva, Heimatleben, Zeitschrift der Schweiz. Trachtenvereinigung, 27. Jahrgang, Nr. 3/1954.

Alfons Maissen, Die Dreikönige in Domat/Ems, in Mitteilungen der Schweiz. Ges. für Theaterkultur, Nr. 1, Zürich, 1956.

Pigniu. Vestgi en da ministrants, ed ornai cun requisits de baselgia, comparan ils treis retgs ensemen cul steiler. Barbis e barbas varieschan lur comparsas. Las crunas ein de differenta factura. Il retg ner ei senza barba, ha fermu entuorn veta ina detga buorsa per rimnar las bunamans. Baltasar ha la barba alva; el ei il venerabel vegl dent'ils retgs digl Orient. — Foto: G. G. Spescha, Pigniu.

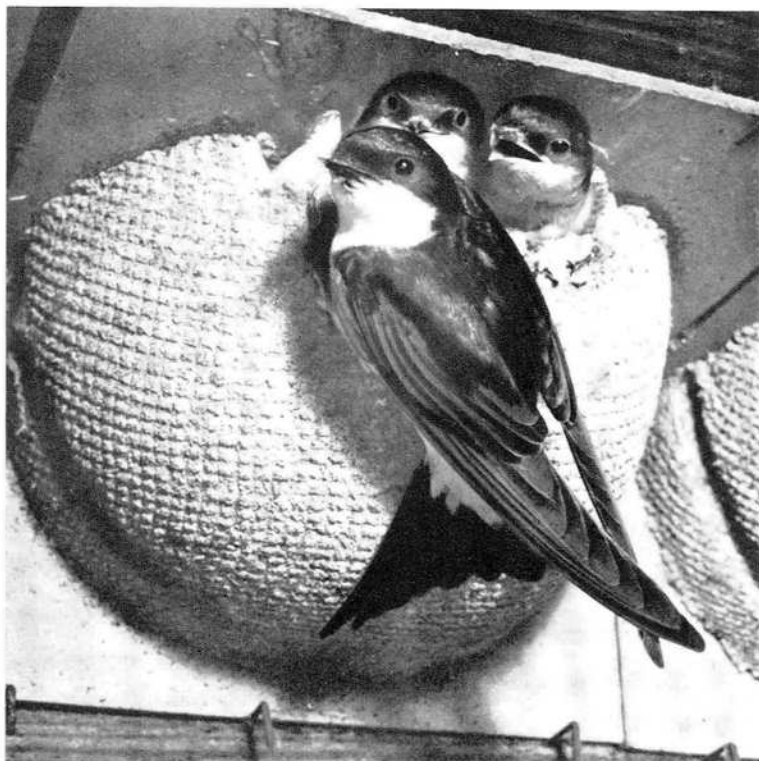
Tuornadas sun las randulinas . . .

da Giacumin Steinrisser

e sch'ellas ün bel di nun tuornan pü? Che pessimist po vair uschè s-chür? Be quel chi craja alla decadenza generela. Quaist möd da vair nun ho da che fer ne culla filosofia da Schopenhauer ne Epicur, el ais s-chetta realted documenteda cun exactezza scientifica. Da trais vschinaunchas al Lej da Thun, üna nun ho gia hoz pü randulinas da pensa. Que chi ais hoz nel chantun Bern, po esser damaun in Grischun. La randulina da pensa ais periclitada in sia existenza scu cha nossas fluors, noss flüms e lejs, nossas chesas e vschinaunchas sun in prieveel tres la pü granda forza chi'ns surmaina: Tres quell'insaziabla brama d'avair auncha dapü, grazcha als avantatgs da nossa civilisaziun, ün bainster pü cu problematic.

Il di cha nossas randulinas nun tuornan pü, nun ais uschè dalöntschi. Nos «progress» la priva minch'an dapü da sia possibilted d'existenza.

La randulina da pensa fo sieu gnieu cun büergia chatteda sülla via. E scha quella vain catrameda? Ella fabricha cun premura sia chesetta sü suot la pensa vi dal mür gruogl da chütschinatsch. E scha quaist vain lio gio e surtrat cun vernisch e dispersiun, cu dess ella franchir il gnieu? Inua cha her ils bouvs, accompagnos da muos-chas e muos-chins traivan l'areder, frantuna hoz il trax. Damaun s'eleva sül champ da granezza il früt da nos temp e bainster, la caserna da vaider, atschel e beton. Ne puolvra, ne füm, ne canera nun s-chatschan la randulina da pensa, ma l'agir rigurus della tecnica e civilisaziun. Nus podains güder, e chi chi resainta la prüvadentscha da nossas randulinas sü suot il tet, saja cur'cha tuot la brajeda sto a chod u cha la mamma apporta ün bun bacun, cura ch'ellas staun in fila sül fil da telefon, scu cha pü bod las giuvnas sten abratschedas giaivan chantand our per vschinauncha, quel güda gugent, perche el so: Que ch'ün perda, doula, e que ch'ün ho pers per adüna, ais ün mel chi dal tuot nun guarescha më pü.

La randulina da pensa, üna mamma pisserusa.
Foto: Dr. K. de Gunten, Hilterfingen.

L'observatori d'utschels a Sempach ho sviluppo zeiva set ans d'experimaints ün gnieu artificiel. Lo, suot quella pensla, inua sun auncha gniesu abitots, dessan gnir franchieus ils gniesu cumpros. Ils prüms fittadins ils occupan sgür gia la prüma sted. Il numer da gniesu vain adampcho dad an in an. Suot üna pensla paun esser plazzots sainza temma 10 gniesu. Observand minuziusamaing il mür suot la pensla da chesas in vicinanza, as po constater cò e lo pitschens burluns da büergia. Que vuol dir cha la randulina ho cumanzo ün egen gnieu. Cò as voless ella stabilir. Dimena franchins eir lo ün pèr gniesu, e la colonia crescha, cha que ais ün plaschair. Quaist pitschen sacrifici vain compenso tres tauntas interessantas observaziuns, tres ün idil ch'ins spordscha be la natüra, tres que chi ais vaira, simpel e sincer.

Modern e progressist,
cubist a dadaist,
tuot saro bel e bun,
ho però gio'n chantun.

La natüra resta fidela a sia tradiziun innata. Da sieu idil risplenda ün anim genuin. Umaun, vuol que dapü? Inavous tals gniesu artificiels. Zieva 2—3 ans as piglia gio ils gniesu, per ils cunagir d'insects, excremains etc. L'observatori da Sempach furnischa ils gniesu complets per randulinas da pensla e da talvo franchieus vi d'üna platta da pavatex cullas indicaziuns necessarias. Ed uossa, cher lectur, cu füss que, scha mobilisessans noss scolars? Scha nus nun fains ünguotta, güdains als oters a sbandager nossas randulinas. Üna dumanda a nossas istanzas comunelas per ün pitschen succuors finanziel ais motiveda, ellas surtiran nossas vias cun catram, realiseschan canalisaziun e transport d'immondizias, tuot a disfavur da nossas randulinas. Ün gnieu complet cuosta 2.—fr.

L'ura d'istorgia natürela porta früt. Dovair dvainta plaschair, il sem crouda sün buna terra. L'iniziativa stu sortir da nossa vart, sainza persvasiun per la chosa ais mincha acziun illusiun, ün früt amar.

Dal spir u craper (Mauersegler)

Daspö l'an 1933 e sprauza auncha bgers ans s'occupa nos collega E. Weitnauer dad Oltingen cun sieus utschels preferieus, culs crapers. Que ch'el ho observo, registro, insüro, fotografo e scopert in 28 ans d'instancabla lavur nun as lascha paraguner culla modesta lavur d'ün magistret. Que ais l'ouvra d'ün pionier chi bod u tard gnaro arcognuschida da vart academica culla distincziun meriteda.

Di e not, eivnas alla lungia, cun perseveranza admirabla, ho consulto E. Weitnauer sül clucher dad Oltingen ils gniesu da sieus crapers per gnir a novas cognuschentschas, dallas quelas laschains segür ün pèr chi paun servir eir a quel chi tratta utschels in scoula.

Il craper tuorna tar nus vers il prinzipi d'Meg. Ils prüms giasts sun saimper adults chi haun cuvo gia l'an passo. Aunz las 3.10 la damaun nun ho seguond E. Weitnauer me banduno ün craper sieu gnieu e l'ultim tiratardi avaiva güsta lascho der las nouv per ir a cuz. E quels nubils traunter ils crapers chi svoulan sül fer not intuorn il clucher, chi's separan dals maridos e svaneschan in tröps adüna pü ot fin ch'els sun invisibels eir per l'ögl munieu d'ün bun spievel da champagna? Da quels laschains quinter all'emissiun.

La tscherna dal gnieu vain surlascheda al mes-chlin. Üna virtùd del gener ais la fidelited conjughela. Ses ans düret ün alach observo ad Oltingen, e que ais bger per ün utschè. Weitnauer so però eir quinter d'ün vagabund, melmadür per as marider, chi ho ruot culla tradiziun severa da lur schlatta.

Il gnieu vain fat da tuots dous conjughels. Ils singuls elemaints scu stüjs, müs-chel, pail etc. vegnan lios cun saliva. La femnina metta il prüm öv normelmaing 15 dis zieva l'arriv dal «ester muond». Ün gnieu contegna pel solit 3 övs. Quaists vegnan miss, premiss chod e bell'ora, infra 3—4 dis. Il cuver our düra 20 dis. Cun granda solidarited as partecipeschan taunt ün scu l'oter vi dalla fatschenda. Müda l'ovra zieva avair miss ils övs e crouda la temperatura, schi stumplan ils vegls ün u tuots ils övs our da gnieu. Els sun pers e cun que eir la descendenza eir scha la femnina tuorna a

Il legrer viandant

dad Andrea Bezzola

Las randolinas m'han quintà
co'l muond ais bel, ais grand,
cun leger chant m'han invüda,
dad ir ün po girand.
Adieu meis chars, adieu ma val,
adieu meis bun pajais natal!
Adieu mammetta, tegna pür
las larmas, non cridar!
Cul Segner vögl cuntaint partir,
cul Segner vögl tuornar.

Süsom Maloja gio am schaint
al ur del vegl bürgerliet,
guard inavo cun ögl cuntaint
sün pizza e vadret.
Baderl cul lai e cul aual,
infants da meis pajais natal.
E vers il firmamaint eu gü, r,
ma val da nun smanchar.
Cul Segner vögl cuntaint partir,
cul Segner vögl tuornar!

E cur ün di a meis retuorn,
rivand süsom Givè,
vez l'alp da Grimmels, vez il Fuorn,
qua svoula meis chapè.
Salüd meis munts, salüd ma val,
salüd meis bun pajais natal.
Perque ma chara lascha pür
las larmas, non cridar.
Cul Segner vögl cuntaint partir,
cul Segner vögl tuornar.

Randulinas da suler. Fotos: E. Weitnauer

Rallentand!

Che fam, che ingurdia!

Bun'appetit!

Adieu!

metter övs pü tard. Scha la cuveda ais gratacheda, schi decida uossa l'ora, scha la brajeda progredi-scha. In dis da bell'ora pevlan ils crapers fin 35 voutas, da trid'ora niaunch'üna. Muoran in conse-guenza ils pitschens? Taidla l'emissiun!

Ils giuven creschieus our zieva 42 dis sun vairamaing coloss. Els paisan cun lur 59 g in media 15 g dapü cu lur genituors. Mo pür spetta, movimaint fo svanir las puolpas.

Il prüm svoul, ais el uschè melsgür scu noss prüms pass cun chamma torta? Il giuven craper, auncha me sto our da gnieu, as lascha cruder, schleda las elas e svoula scu sch'el me nun avess co-gnuschieu oter. Instrucziun nun do que üngüna.

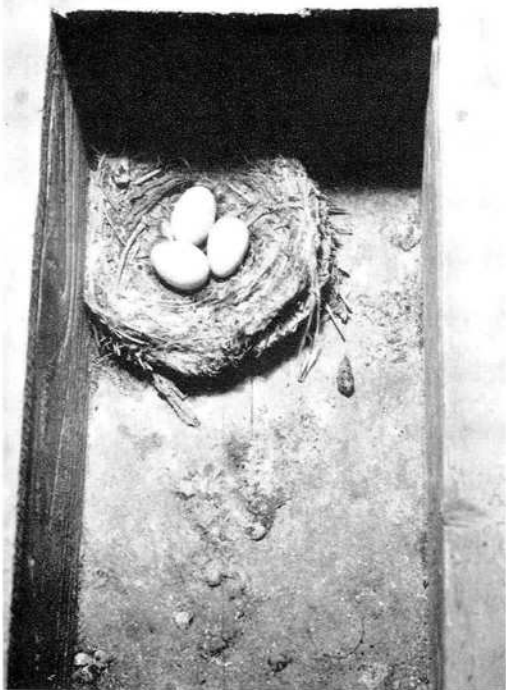
Ils giuven crapers e'ls baps pü attempos as partan scu prüms per l'Africa. Las mammas haun sovenz auncha da pavler lur giuven e seguan pü tard. In Avuost partan pero eir ellas eir scha lur pitschens nun sun abels da svoler. Els restan inavous e sun pers. Che forza, pü granda cu l'affec-zion d'üna mamma per sieus infaunts chi indüa da lascher tuot, scha'l termin ais arrivo, ais ün misteri. Il craper ho bgers misteris, sieu svoul, sia dmura da not, sieu möd da's contegner invers fraid e famina, ün utschè attractiv scu tuot ils misteris sün nos viedi terrester.

Bibliografia:

- K. v. Gunten: Sollen unsere Mehlschwalben aussterben. Schweizer Naturschutz Heft 1. 1957.
Dr. A. Schifferli: La vie des Martinets noirs. Bericht der Vogelwarte Sempach 1946.
E. Weitnauer: Am Neste des Mauerseglers. Ornitholog. Beobachter 44. Jahrgang 1947. Beiheft.
E. Weitnauer: Ueber die Nachtflüge des Mauerseglers. Orn. Beob. 57. Jahrg.. 1960. Separatum.
H. Noll. Schweizer Vogelleben. I. II.

Randulina da talvo. Ran-dulina suot il tol
Foto: Dr. K. de Gunten

Craper. Gniew cun 3 övs.
Foto: E. Weitnauer

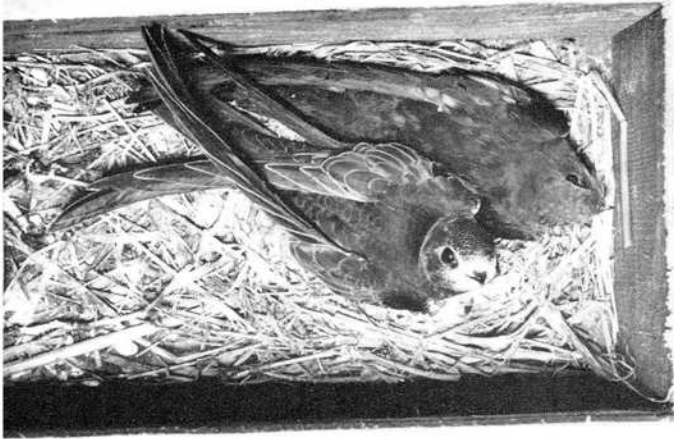
Craper. Il prüm di sül muond. —
Foto: E. Weitnauer

Craper. Zieva 10 dis.
Foto: E. Weitnauer

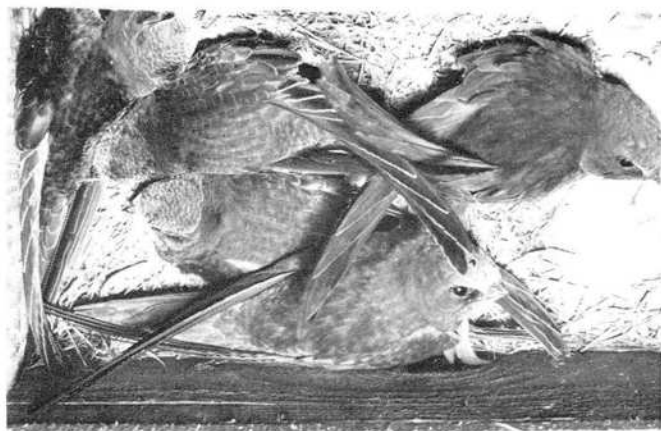

Craper. Tuot la brajeda zieva
21 dis. — Foto: E. Weitnauer

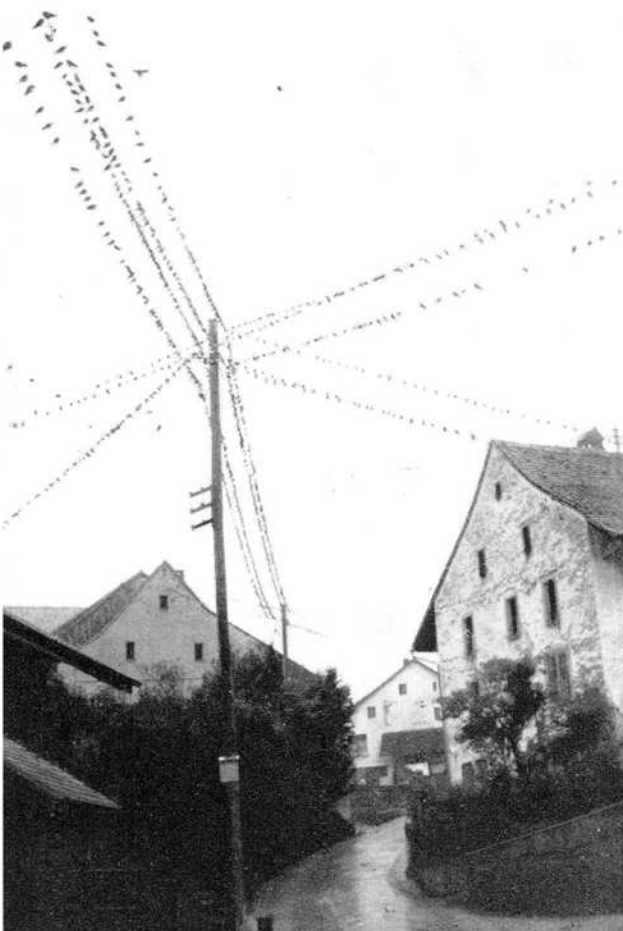

Craper. La mamma cun ün giuven da 40 dis, l'ultima not aunz il prüm svoul. — Foto: E. Weitnauer

Craper. Di da plövgia, tuot la famiglia resta a cuz. Ils giuven as distinguan tres lur pennas del cho, bordedas d'ün ur alv. — Foto: E. Weitnauer

Randulinas aunz la partenza.
Foto: E. Weitnauer

Craper. Il prüm di sün egens peis.
Foto: E. Weitnauer

La canzun populara

da Tumasch Dolf

Cars affons,

Vus canteis en scola, forsa era aunc en famiglia e vus udis cantond ils chors de vossa vischnaunca, il chor viril ed il chor mischedau. Els contan bialas canzuns, levass e forsa era grevas. Las levass vegnan cantadas buca mo en concerts de vischnaunca, mo tier diversas occasiuns, da Nadal d'onn vegl ed en cumpignia. Quei fussen pia las canzuns che il pievel conta ozilgi. Perquei savess'ins numnar ellas «canzuns popularas». Biaras meretan era quei num. Mo veras canzuns popularas ein ellas buca. Las veras canzuns popularas aud'ins oz buca savens pli. El radio udin nus l'ina u l'autra enqual ga, gruppas de costumes lain udir ellas sin fiastas e sch'ei va bein pren in chor ina gada ina sin siu program de concert. Il pievel en general conta buca pli ella. Quei era denton il cass el davos tschentaner e pli vinavos. Sche tgei canzun ei quei pia? vegnis vus a dumandar. Quei ei ina canzun fetg semplia ed ins cantava ella mo en ina vusch. Ins cantava ella en famiglia ed en cumpignia — chors deva ei de temps vegl buca, cun excepziun de quels de baselgia — e nua ch'ei deva occasiun. Vus veis forsa era udiu che mats e mattauns vegnevan las seras d'unviern ensemen en ina stiva, las mattauns cun lur rodas de filar. Ed ei vegneva filau, cantau e saltau ed insumma fatg legher. Quei ei stau il temps che la canzun populara era aunc veramein viva.

E tgi creava quellas canzuns, tgi fageva il text e la melodia? Empau poet ed empau componist stuev'ins bein esser, sch'ins vuleva far bials texts e bialas melodias. Mo de fetg paucs de quels enconuschin nus il num. Mo enzatgei ei segir: quei era carstgauns, che resentevan tut bia pli profondamein che auters ed ina forza interna, divina deva ad els gl'impuls de crear canzuns, ils plaids e la melodia. Ils lur concarstgauns vevan plascher vid las canzuns e cantavan ellas. Mo ils nums dils scaffiders vegnevan emblidai. Negin honorava els cun tschupials d'arbagias, e negin patertgava ded ereger ad els monuments, mo las canzuns han pudiu viver tochen oz.

Alla fin dil davos tschentaner ed als emprems decennis de quel ded ussa ha ei lura dau umens, che han demussau grond interess per la canzun populara romontscha, che han viu en tgei prezios scazi ella seigi e han entschiet a rimnar ella. Els ein i tier ils tats e las tattas, han schau cantar quels las canzuns veglias e nudau plaid e melodia. Il pli renomau de quels ei stau dr. Casper Decurtins de Trun. El ha rimnau in grond diember de canzuns popularas en Sur- e Sutselva. Quellas ha el publicau en sia gronda ovra che senumna Crestomazia. Leu anflein nus era numerusas detgas e praulas, ch'el ha rimnau sper las canzuns popularas. Decurtins ha era procurau che la canzun populara vegni rimnada en Engiadina. Leu han ils pli gronds merets il grond poet Peider Lansel ed il cusseglier nazional Andrea Vital.

Avon 30 onns ha ina societad della Svizzerza bassa, l'Uniun de tradiziuns popularas, tarmess umens per nossas valladas romontschas entuorn per far ina davosa raccolta, ed era lezza ei stada reha! Aschia han ins pudiu spindrar la canzun populara romontscha. Ils davos onns han ins era publicau diversas collecziuns de canzuns popularas. Ti, cara giuventetgna romontscha, has pia occasiun d'emprender e de cantar ellas. Ni veis vus forsa cantau las canzuns de Nadal ed autras ord il niev cudisch de cant de scola? Ei dependa de tei, cara giuventetgna, sche la canzun populara po viver egl avegnir!

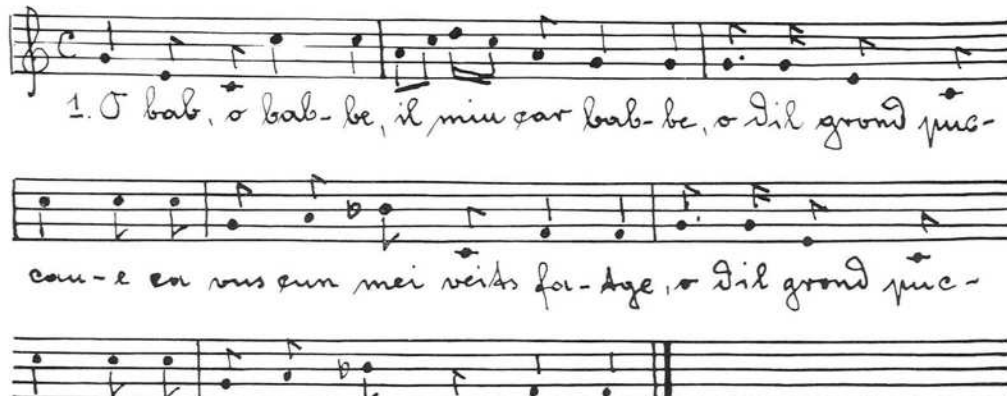
Denter las canzuns popularas anflein nus:

Canzuns religiosas de tuttas duas confessiuns
Canzuns della guardia de notg. Era quellas san
ins quintar per part denter las religiosas

Balladas
Canzuns d'amur
Canzuns de diever different.

Il *facsimile* Tumasch Dolf sin pagina suandonta dat enzacons exempels de canzuns popularas. Tut las canzuns cantadas ell'emissiun vegnan dadas ensemen cullas explicaziuns el Cudischet 34 TEXTS RADIO-SCOLA.

Canzun
Dalla spusa da schons

1. O bab, o bab-be, il mieu car bab-be, o Dil grand puc-
cou-e en vus sun mei veits for-Age, o Dil grand puc-
cou-e ea vus sun mei veits for-Age.

2. Da far pigliare
Quel frid da sursebra
A da far schneegare,
Mia car' amour da schonse.

Teset complet Annalas 33, pag. 136

Chanzun da la staila

1. Un nom da Dieu un-lains qu-man-zer, chan-
zun Dols Arais rois un-lain-sa chan-der.

2. Ch'ins vaise naschien
Un schi nov infanlet
Dad ina giuvint cheller
Schi quond mandret.

Teset complet in possess da Tumasch Dolf
Zürich.

ILS TREIS SOGNS RETGS

Alfons Maissen, Cuera
Margis, ils 30. 1. 62., dallas 14.30—15.00

DA RANDULINAS A CRAPER SÜ SUOT NOS TET
INTUORN CLUCHER

Giacumin Steinrisser, Schlarigna
Margis, ils 20. 2. 62., dallas 14.30—15.00

LA CANZUN POPULARA

Tumaisch Dolf, Ziraun
Margis, ils 13. 3. 62., dallas 14.30—15.00

Repetiziuns

mintgamai ell'ura d'affons dallas 17.00—17.30
9. 2. 62. Ils treis sogns retgs, *Alfons Maissen*
12. 2. 62. La lingua dals avious, *Constant Gritti*
23. 2. 62. Sems von sen viadi, *Valentin Bearth*
16. 3. 62. La canzun populara, *Tumasch Dolf*
13. 4. 62. Nos pichalain sgaglià, *Flurin Bischoff*
8. 6. 62. Peider Linsel, *Andri Peer*

Nossas emissiuns

L'emissiun radioscolastica sur ils treis sogns retgs ei stada planisada avon ina partida onns. Las empremas preparativas tonschan aunc pli lunsch anavos. En quei liug serestrenschin nus en principi agl usit en dus vitgs della medema vischnaunca: Breil e Danis-Tavanasa. Per 8 clischas de questa emissiun engraziein nus a dunschala Luisia Witzig, surschond els a nus sco redactura dil «Heimat-leben», Zeitschrift der Schweizerischen Trachtenvereinigung. Era enzacontas fotografias derivan dad ella. Per bien agid ed orientaziun engraziein nus als signurs scolasts Pieder Antoni Livers ed a Giusep Capaul, sco era a signur scolast Giusep Sigron, Alvagni.

Tumaisch Dolf plaيدا sur la canzun populara romontscha. El ei buca mo enconuschents sco componist de canzuns per chor viril e mischedau, el ha gia en giuvens onns era rimnau canzuns popularas en Schons, en Tumliasca, el Plaun e pli tard ella Foppa. Casper Decurtins veva dau la cunzina de rimnar praulas e canzuns. Pli tard lavura Dolf el medem senn era per l'Uniun svizzerza de tradiziuns popularas, serendend era en Engiadina. Aschia ein sias collecziuns s'ingrondidas cun material da tuttas parts dil Grischun romontsch. Tut quella lavur ha Dolf exequiu cun gronda precisium e capientscha musicala. Nus sperein che biaras scolast teidlien cun interess l'emissiun sur la canzun populara romontscha! —

Giacumin Steinrisser ei seprofundaus en sia emissiun el studi dellas differentas schualmas, descrivend era la veta digl «utschi dils mirs». El fa diever dellas pli recentas scrutaziuns per arrivar ad in verdeivel maletg de quels remarcabels animalets. Buca mo la nizeivla- u nuscheivladad astga esser norma, mobein surtut la vart educativa, igl interess pur d'eruir verdads, de penetrar ella veta misteriusa de quels utschalets. Era punctuescha igl autur las pusseivladads de mantener en nies cuntuorn nos fideivels vischins, nunditgond las adversitads dil temps modern.

Per las illustraziuns interessantas ed ils dretgs de publicaziun debitein nus al specialist E. Weitnauer de Oltingen, plinavon agl observatori d'utschals a Sempach, grond engraziament.

Alfons Maissen

Cumissiun Radioscola

Franz Capeder, scolast, Salouf
Jon Semadeni, scolast secundar, Samedan
Luzi Tschärner, scolast secundar, Andeer
Dr. Alfons Maissen, Vignèra 14, Parsura della CR
Dr. Adolf Ribí, representant dil Studio de Turitg, Brunnenhofstr. 20
Christian Badraun, directur, Parsura della CRR, Via Masans 160, Cuera